

In Memoriam Prof. dr. Jan Hemelrijk

“Aleid en ik zijn al begonnen onderduikadressen te zoeken voordat de jodenvervolgving begon. We waren vervuld van een onstuimige woede; dat is onze drijfveer geweest.” Zo begint Jan Hemelrijk (1918-2005) zijn relaas over zijn oorlogsherinneringen in het familieblad ‘Berichten uit het Hemelrijk’. Het zijn herinneringen aan het vervalsen van persoonsbewijzen en distributiebonnen, aan het regelen van gemeentestempels, aan arrestaties, aan het opbouwen van een uitgebreid netwerk van nuttige relaties, etcetera. Bij het vervalsen werd ook het natuurkundig laboratorium van Prof. Clay aan de Plantage Muidergracht gebruikt. Behalve zijn vrouw Aleid, medestudenten en vele anderen zat ook Karel van het Reve in zijn groep. Deze bracht hem in contact met Max Euwe, de oudwereldkampioen schaken die tijdens de oorlogswinter voor de onderduikers van groot belang was als directeur van een grote keten van kruideniers.

Na de oorlog met een halftijds baan bij Kriterion, de door collega’s uit de illegaliteit opgerichte bioscoop aan de Roetersstraat, studeerde hij af aan de Universiteit van Amsterdam bij Prof. David van Dantzig, bij wie hij ook assistent was. De topoloog Van Dantzig had zich vanaf de late jaren dertig op de mathematische statistiek gestort en koesterde als medeoprichter van het Mathematisch Centrum, het huidige CWI, het ideaal de statistiek voor de wederopbouw van de maatschappij aan te wenden. Hemelrijk werd zijn medewerker bij het MC. Was Van Dantzig de profeet van de mathematische statistiek in Nederland, Hemelrijk was zijn handelsreiziger, die zich bijzonder inzette voor de statistische consultatie aan het MC. Beroemd is Deel 3 van het Rapport Deltacommissie uit 1960, getiteld ‘Beschouwingen over Stormvloeden en Getijbeweging’, waarvoor het statistisch onderzoek heeft plaatsgevonden onder leiding van Van Dantzig en Hemelrijk. De overtuigingskracht van Hemelrijk als statistisch adviseur komt fraai naar voren in

het volgende citaat uit Gill en Mettrop (1987), waarin hij vertelt over zijn discussie met politici en ingenieurs over de gewenste dijkhoogten: “Ze wilden het peil hebben op 4,50 meter boven NAP. Maar wij hadden de extrapolatie uitgevoerd naar een kans op overstroming van eens in de 10.000 jaar en wij kwamen uit op 5,10 meter. Nou, die 10 centimeter deden er niet zoveel toe. We zaten in die commissie en vergaderden in de Trêveszaal op het Binnenhof. We praatten en praatten. Er zaten allemaal oude rotten van politici en zo bij, die vonden dat ze zelf wel zouden uitmaken hoe hoog de dijken zouden moeten worden. Ze konden hun oren niet geloven. Wat verbeeldden die wiskundigen zich toch! Er was niet veel statistiek bij, het was een ontzettend verre extrapolatie. Maar we waren blijkbaar zo overtuigend, dat het er toch doorkwam. Van Dantzig wou eigenlijk anderhalve meter erbij; dat vond hij wel zo veilig, denk ik, maar dat was onhaalbaar.”

Zelf zegt hij over zijn intuïtie voor statistische consultatie (Gill en Mettrop (1987)): “Dat kreeg ik in de oorlog, denk ik, in de illegaliteit. Toen moest je doortastend zijn. Beslissen wat er gedaan moest worden en het dan uitvoeren ook. Precies wat je in de consultatie nodig hebt. Tenslotte had ik er gewoon aanleg voor, een instinct.”

Jan Hemelrijk promoveerde op 13 december 1950 bij Van Dantzig op ‘Symmetrietoetsen en andere toepassingen van de theorie van Neyman en Pearson’. Onder deze symmetrietoetsen was de beroemd geworden toets van Wilcoxon, een rangtoets. In die periode legde de Statistische Afdeling van het MC zich toe op parameter-vrije methoden en binnen dat kader was er aandacht voor rangtoetsen. Deze toetsen zijn gebaseerd op de rangnummers van de waarnemingen, wanneer ze op grootte worden geordend. Daarbij worden dus de precieze waarden van de waarnemingen verwaarloosd. Duidelijk is dat het rekenwerk bij dit soort toetsen beperkt is, een absolute noodzaak in een tijd, waarin aan het MC wel aan de ontwikkeling van computers werd gewerkt, maar het rekenen vooral nog door menselijke rekenaars moest worden uitgevoerd.

Hemelrijk werd medewerker van Van Dantzig op het MC, later Hoofd Consultatie van de Statistische Afdeling en uiteindelijk Chef

van die afdeling tot zijn pensionering in 1983. Kort na zijn promotie werd hij benoemd tot hoogleraar in Delft, 1952–1960, en in 1960 aan de Universiteit van Amsterdam als een van de twee opvolgers van Van Dantzig.

De democratisering onder de Wet Universitaire Bestuurshervorming bracht Jan Hemelrijk veel ergernis. Om de inspraak van studenten te beteugelen werd zijn voorstel gevolgd om binnen de subfaculteit Wiskunde van elke leerstoel een aparte vakgroep te maken, zodat de studentenfracties in de verschillende raden bij lange na niet hun wettelijke maximale omvang konden bereiken. Uit die tijd stamt ook de anekdote van een student die de verplichting tot het inleveren van huiswerk bij het college ter discussie stelde. Daarop was de vraag van Hemelrijk of hij, als die verplichting er niet was, zijn huiswerk toch zou inleveren. Uiteraard moest de student daarop wel bevestigend antwoorden, waarop Hemelrijk zei: “Dan is inleveren voor u vrijwillig.”

Jan Hemelrijk was een begaafd statisticus, die ook nationaal veel voor de verbreiding van de statistiek heeft gedaan. Zo is hij voorzitter geweest van de VVS, de Vereniging voor Statistiek en Operationele Research, en jarenlang hoofdredacteur van *Statistica Neerlandica*. Hij verzorgde ook de eerste Teleac cursus ‘Statistiek’, die in 15 afleveringen in 1969 en 1970 werd uitgezonden.

Na een slopende ziekte is Jan Hemelrijk op 16 maart 2005 overleden. Het Korteweg-de Vries Instituut voor Wiskunde eert hem als een eigenzinnig, scherpzinnig en kleurrijk hoogleraar, die vele studenten tot degelijk statisticus heeft opgeleid.

Geraadpleegde literatuur:

1. Alberts, G. (1998), *Jaren van Berekening. Toepassingsgerichte initiatieven in de Nederlandse wiskundebeoefening 1945–1960*, AUP, Amsterdam.

2. Gill, R.D. en Mettrop, W. (1987), De profeet, de missionaris en de handelsreiziger, *Zij mogen uiteraard daarbij de zuivere wiskunde niet verwaarlozen*, G. Alberts, F. van der Blij en J. Nuis (eds.), CWI, Amsterdam, 187–197.

3. Hemelrijk, J.M. (1998), Onze hulp aan onderduikers 1940–45, Jan Hemelrijk, *Berichten uit het Hemelrijk*.
4. Oud, H. (2005), In memoriam Prof. dr. J. Hemelrijk, *STAtOR* **6**, 41–42.
5. Oud, H. en Alberts, G. (2000), Een statisticus moet ook wel eens geluk hebben, *STAtOR* **1**, 10–15.

Chris Klaassen
chrisk@science.uva.nl